

Oklädd – Utklädd

Bindmössa från Ovansjö socken

Kristin Sundberg

Projektarbete 5 veckor, maj 2013

Handledare: Charlotte Svinevit, Johanna Runbäck

Slöjd och hantverk – form och tradition, Sömnad, år 1

Sätergläntan, Hemslöjdens gård

Tack

Till Karin Skogh, Barbro Andersson och Lars-Rune Larsson som hjälpt mig med sin kunskap och stora arkiv. Tack också till Anna-Karin och Svenolof Sundberg, för sponsring, stock och för utlån av originalmössan.

Titel: Oklädd-Utklädd, Bindmössa från Ovansjö socken
Författare: Kristin Sundberg
E-post: anna.kristin.sundberg@gmail.com
Handledare: Johanna Runbäck, Charlotte Svinevit
Utbildning: Slöjd och hantverk – form och tradition, Sömnad år 1
Typ av arbete: Projektarbete 5 veckor
Antal sidor: X sidor + X bilagor
Datum: Maj 2013

Sätergläntan, Hemslöjdens gård. Knippbodarna 119, 793 41 Insjön. 0247-645 70, info@saterglantan.se,
www.saterglantan.se

Sammandrag

Jag har nu lärt mig att göra Ovansjö sockens bindmössa. I denna rapport finns en utförlig sömnadsbeskrivning både för mitt minne och för att människor som är intresserade ska kunna ta del av och producera efter den.

Har till denna mössa sytt en matchande högtidlig klänning som ska kunna bäras i årtionden.

Innehållsförteckning

Inledning.....	1
Syfte.....	2
Metod.....	2
Historik kring bindmössan	4
Mörka och svarta mössor.....	4
Ljusa och broderade mössor	5
Stycket	6
Att bära bindmössan	6
Uppmätning och dokumentation	7
Funktionella aspekter.....	7
Estetiska aspekter	8
Rekonstruktion	9
Materialval.....	9
Tillverkning	10
Jämförelse med mitt original	10
Inspirationsplagg	11
Materialval.....	11
Konstruktion och toile	11
Tillverkning av klänningen.....	12
Diskussion	13
Källförteckning.....	15
Skriftliga källor.....	15
Muntliga källor	15

BILAGA 1	Originalplagg, bindmössa
BILAGA 2	Rekonstruktion, bindmössa
BILAGA 3	Inspirationsplagg, klänning
BILAGA 4	Tidsåtgång och materialkostnader
BILAGA 5	Ordlista

Alla bilder och fotografier är tagna av författaren om inte annat anges.

Inledning

Jag har alltid tyckt mycket om olika sorters huvudbonader. Det har inte spelat någon roll om det handlat om kinesiska brudkronor, danska kungakronor, tibetanska hattar, eller svenska bindmössor, allt blir intressant så fort det hamnar på huvudet! Det är därför det är så synd att folk, också jag, känner mig mer eller mindre utklädd så fort det sitter något annat på huvudet än en keps eller vintermössa. Utvecklingen har, precis som med alla kläder vi har på oss idag, gått så snabbt. För kvinnan från långkjol till minishorts. För 60 år sedan var man oklädd om man inte hade något på huvudet.

Jag älskar allt som känns lyxigt och bindmössan var något man i gamla tider kunde lyxa till det med. Kvinnor hade ofta flera i varierande färger, med eller utan brodyr och band för dekoration. De allra finaste var i siden, och hur lyxigt kan ni inte tänka er att det var?

Jag har länge velat lära mig att göra bindmössor, och fick ett telefonnummer av min lärare till en kvinna i Dalarna som kanske skulle kunna lära mig. När jag så ringde numret fick jag reda på att personen i fråga avlidit. Det gav mig den slutgiltiga sparken för att mitt projektarbete skulle handla om bindmössor. Kunskapen dör odokumenterad ut och snart vet ingen hur de gjordes.

Min nya kontakt och mentor blev Karin Skoog, som kommer från samma trakter som jag och därför kunde lära mig att tillverka min egen sockens, Ovansjös, bindmössa eller skarpmössa, som vi också säger här.

Syfte

Min frågeställning är: hur gjorde mössmakerskorna? Kunskapen om hur tillverkningen gått till finns inte nedskrivna, utan har gått från mun till mun.

Syftet med min rekonstruktion är att se till så kunskapen om hur, vi tror, bindmössan tillverkats i Ovansjö socken bevaras, alltså förs vidare till mig så också jag kan lära andra. Symboliken och reglerna runt mössan, men också hela dräkten är väldigt intressant tycker jag. Jag kommer ta upp några exempel på tillfällen och högtider och vad kvinnan bar på huvudet då. Bestämde mig för att rekonstruera en svart bindmössa i sidendamast, som tillhör mitt hem, men som vi inte vet vem som ägt när den använts.

Under den moderna delen av projektarbetet valde jag att göra en svart sidenklänning som matchar bindmössan med sin svarthet, stolthet och kvalité. Syftet med klänningen är att förena de folkliga och moderna snitten. Mitt mål med formgivningen är att den här klänningen har kunnat och kan bäras under årtionden.

Metod

Folklig: Jag kontaktade tidigt Karin Skogh för att höra om hon ville lära mig att göra Ovansjöns bindmössa. Jag tittade på de tre bindmössor vi hade hemma och besökte sedan Gammelgården i Storvik för att se vad som fanns där. Barbro Andersson har hjälpt mig med studiebesök på Gammelgården samt låtit mig studera delar av Greta Hedlunds arkivmaterial till boken *Dräkt och kvinnlig slöjd i Ovansjö socken*, bland annat olika mösstycken och tambursömsmönster.

Studerade allt jag kunde hitta om bindmössor i böckerna i skolan och mina egna. Letade sedan på material till mössan. Karin Skogh lärde mig broderitekniken *tambursöm*, som använts på de färgade bindmössorna. Började därefter med uppmätningen och konstruktion.

Jag har valt att bifoga en ordlista för läsaren med förklaringar till svåra, gamla eller dialektala ord jag använt mig av.

Modern: Originalmössan inspirerade mig till en högtidlig klänning. Skissade och tittade på inspirationsbilder. Materialet skulle kännas rätt och ha hög kvalitet. På Simbra Siden fanns en vacker svart sidendusches som införskaffades. Konstruerade och sydde en toile. Efter några ändringar påbörjades sömnaden av livet och sedan kjolen innan de syddes ihop.

Historik kring bindmössan

Av alla folkliga dräktformer torde den kvinnliga huvudbonaden vara den som förekommer i det alla största antalet variationer

(Anna-Maja Nylén, 1971)

Från böckerna *Gästrikedräkter, bland nattkappor och tvinnskört* (Eriksson, Lena. Liby, Håkan), *Dräkt och kvinnlig slöjd i Ovansjö socken 1750-1850* (Hedlund, Greta), *Folkdräcker och bygdedräcker från hela Sverige* (Arnö Berg, Inga. Hazelius Berg, Gunnel) och *Folkdräcker förr och nu* (Nylén, Anna-Maja) har jag hämtat information till detta stycke om bindmössans historia i Ovansjö.

Under senare delen av 1700-talet var det bara välbeställda kvinnor i Ovansjö, fruar till masmästare och mästersmeder, som använde bindmössor. De allra äldsta var mjuka och stora, men med tiden styvnade och krympte mössan. Som brukligt tog allmogens yngre kvinnor efter de högre stånden som därmed slutade använda bindmössan.

I Ovansjö socken kallas bindmössan också för skarpmössa, p.g.a. de skarpa vecken på mössans baksida.

Yttertyget på de äldsta bindmössorna i Ovansjö var av bordelun (randad eller blommig linnevävnad), triumphant (siden med damastaktiga blomster), kattun, brun damast och svart sammet. När man använde bindmössan utomhus hade man gärna en schalettt över för att skydda och spara den. Under andra hälften av 1800-talet slutade kvinnorna i Ovansjö att bära bindmössan. Den ersattes så småningom av damhatten.

Precis som med resten av allmogens dräkt var symbolik och rangskala mycket viktigt, så också i fallet om bindmössan. Några exempel på detta från Ovansjö är:

Mörka och svarta mössor

De äldre kvinnorna och änkorna hade mörkare eller svarta mössor. Dessa bars bl. a. på första rangens helgdagar och var i siden, mönstervävt eller i mohär (dagens moaré),

tillsammans med ett spetsförsett stycke och ett mörkbottnat men färgrikt band. På långfredagen, bot- och domsöndagen (och begravningar) skulle mössan bäras slät och med ett slätt stycke och ett mörkt eller svart band. Svarta mössor är de som använts längst.

Alla färger utom svart och mörkblått fick användas på helgfria söndagar tillsammans med valfritt band och ett enkelt stycke. Till vardags hemma kunde man bära vilken mössa som helst. De släta svarta mössorna var ämnade för änkor.

Ljusa och broderade mössor

De broderade mössorna kallas också påsydda, och nämns för första gången 1825 i Ovansjö. De förekommer inte länge, då de uppstår först i slutskedet av bindmössans historia. Brodösorna virkade fast silketråden med en liten virknål. Denna teknik heter tambursöm, men ser precis ut som kedjestygn.

Färdigbroderade mönsterstycken, mösslappar, köptes på marknader och lämnades till traktens mössmakerska som monterade dem på en färdig inprovad *tomössa* (stommen med linblånsöverdrag) i rätt Ovansjöfason.

Det var ungdomarna som tog till sig de färggranna broderade bindmössorna först, men traditionen krävde en mörk variant till söndagen och första rangens helgdagar. Efter kyrkbesök, när man skulle vara söndagseftermiddagsfin, kunde man dock sätta på sig sin ”påsydda” mössa. Mössorna blommade i ungefär ett kvarts sekel men 1860 slutade folket fråga efter dessa dekorerade bindmössor i Ovansjö. ”Skarpmössa med stycke, var det sista plagg man bar som haft ortskaraktäristisk prägel”, skriver Greta Hedlund.

1924 berättade de gamle för Greta Hedlund att man förr i Ovansjö behövde tre mössor för att kunna vara riktigt klädd vid de olika högtiderna. En slät svart, en mörk mohair (gammaldags benämning av dagens moiré) och en brokig. Ovansjöns bindmössa skiljer sig markant från alla bindmössor i Sverige, förutom på broderierna som kan ha producerats utsocknes och som liknar varandra i hela landet. När Ovansjökvinnorna

började använda vanlig klänning, och inte dräkt, slutade de använda skarpmössan. Av den anledningen har ingen lokalt särpräglad utveckling av broderierna skett, som i andra delar av landet.

Stycket

Också av mösstycket finns många olika varianter; knypplade, tyllträdde och släta m.f. Gemensamt för alla är lärft-rämsan som den synliga dekorationen sitter fast i. Dekorationsremsan sys fast på lärften och stärks. Precis som med de broderade mösslapparna tillverkade man inte dessa själv. Det gjorde antingen mössmakerskan eller *syerskan*, som också kunde ta på sig att tvätta, blåna (FÖRKLARA) och stryka styckena.

Att bära bindmössan

För att bära bindmössan korrekt, var uppsättningen av det långa hår man hade viktig. Huvudbonadens form avslöjar hur håret var lagt. I Ovansjö kan håret ha legat ringlat som en åtta. Lämpligt stycke lades därefter över och sist kom själva mössan. Inget hår skulle synas, förutom hårfästet som kunde få titta fram. Mössans sidsnibbar ska lägga sig något över öronens topp.

Uppmätning och dokumentation

Bindmössan ägs av Anna-Karin Sundberg, Storvik, Ovansjö socken, som ärvt den men informationen om vem som burit den är borta. Den är tillverkad kring 1800-talets mitt. Mitt original är sytt av svart damastvävt, med både blommor och moiré. Hög rektangulär kulle med de skarpa veck i nacken. Kan vara en äldre variant enligt böckerna då yttertygets sömsmån är vikt åt höger. Just på mitt huvud når den över öronen med näppe, men kan säkert suttit perfekt på den första ägaren. Jag tycker att den stämmer bra överens med det jag lärt mig och skrivit om i historiken.

Originalmössans skick är gott. Yttertygets svarta siden har inte ätit upp sig själv (som äldre siden ofta gör) utan är, sånär som på ett litet hål, helt. Det ljusa linnefodret har med åren fläckats och gulnat. Ofta var fodret återanvänt material så det kan ha sett tämligen lika ut när det sattes i för över hundra år sedan. Alla trådar på mössans insida är hela och känns starka.

Vid uppmätningen mättes bl. a mössans djup och bredd. Efter den tillverkades en mössstock och på den draperades mitt mönster fram.

Istället för att göra en klassisk uppmätning där man jobbar med linjaler och vinklar, fick jag försöka drapera först tyg, men ändrade sedan till papper, på den specialtillverkade mössstocken. Jag gjorde mönstret lite större än originalet så att kanterna kunde justeras efter mitt huvud. Det enda jag kunde mäta i det här fallet var djup, höjd och bredd.

Funktionella aspekter

Mössan är hård men går att forma genom att knyta band runt den vid förvaring. Vecken på mössans topp är där för att stabilisera och de i nacken för att kunna reglera storleken. Fodret kan vara återanvänt och finns där för att hålla ihop och förstärka. Sydd med efter-, fäll- och kaststygn. Använts vid högtid.

Estetiska aspekter

Mössans svarta sidentyg är damastvävt, spegelvänt och relativt mönsterpassat.

Sidsnibbarna ska nå över öronens topp.

Rekonstruktion

Jag började med att träffa min handledare Karin Skogh och vi använde oss av hennes möss-stock för att prova på att tillverka den mössa hon använder, som också är en Ovensjö men inte ser ut precis som mitt original. *Lika men ändå olika*, som man pratar om när det gäller folklig dräkttradition. Ett uttryck som kommer sig av att man *efterliknade* och inte direktkopierade varandras kläder eller väskor.

Karin har fått sitt möss-mönster från en gammal bindmössa som finns på läns museet i Gävle. Den var så pass trasig att hon kunde lägga ena sidan platt och rita av formen. Det är svårt när den riktiga länken bakåt brister och nästa generation måste börja gissa. Karin Skogh tror att mössan gjordes på det sätt hon lärt mig, men riktigt säker kan man inte vara.

Materialval

Materialet jag använt mig av är främst återvunnet, precis som gamla tiders mössor där fodret kunde vara delar av en gammal skjorta. Pappen till själva stommen fick jag av Karin Skoog. Det är golvpapp, medan man förr använde något som kallas blå- eller gråpapp. Linneinsidan är delar av en gammal duk jag hittat på loppis och yttertyget är en ca 100 år gammal sidensjal. Sidenet var så skört och torrt att jag var tvungen att stryka på ett mellanlägg av bomull, så det avviker självklart mycket från originalet. Inte bara för att det inte fanns mellanlägg förr, utan också för att sidentyget med mellanlägget blir mycket tjockare.

Svenolof Sundberg tillverkade en möss-stock efter originalmössan i alträ som är lätt att sticka nålar i.

Tillverkning

Träffade Karin Skogh och lärde mig att göra vetemjölsklister och hur man klipper ut pappen till stommen på rätt sätt. Tefärgade tråd och linnetyg. Färgade ett redan brunt bomullsband mörkbrunt med pigment.

Jag och Karin gjorde tillsammans en möss-stomme efter hennes stock och mönster. Tillverkade därefter själv en stomme efter mitt mönster och stock. Mönstret till pappstommen passade inte att använda till ytteryget. MF-linjen var tvungen att rätas ut och kullens vidd tas in. Draperade en toile på stommen som passade mycket bättre och klippte ut sidentyget. La sedan ett lager to, linblånor, över. och fixerade sidenet på stommen. Sydde slutligen på ett bomullsband.

Jämförelse med mitt original

Vid en första titt på originalmössan kan den se mer kantig och högre ut än min rekonstruktion. Det beror på att den felförvarats liggande i andra bindmössor, och inte ombunden. Trycker man till mössan så att den sitter på huvudet som den ska, får den formen av min rekonstruktionsmössa. Eftersom jag valt att använda mig av ett gammalt sidentyg och tefärgat (patinerat) linne ser mössan åldrig, men *ny*, ut. Det är precis så jag tycker att en rekonstruktion ska vara. Se Bilaga 2.

Inspirationsplagg

Inspirationen till min klänning kommer från originalmössan, en nyrokokoklänning från boken *Gästrikedräkter, bland nattkappor och tvinnskört* (Eriksson Lena, Liby Håkan). och en vintage festklänning från Independents Kostyms klädförråd.

Jag ville sy en klänning som var tidlös och som skulle kunna bäras tillsammans med bindmössan. En högtidlig pjäs. Lång. Klänningen har drag av nyrokoko, en del av den folkliga modedräkten. Livet är konstruerat enligt den moderna sömnadens regler, medan kjolen består av två raka stycken, som är typiskt för allmogens plagg. Bestämde mig också för att ha hyska och hake istället för tryckknapp eller dragkedja. Det skulle ge rätt känsla. Ärmen är tvådelad för att få en fin och gammaldags form. I midjan sitter en passpoal och i kjoldelen gömmer sig två fickor i sidsömmarna.

Materialval

Eftersom mössan är av svart siden ville jag att klänningen också skulle vara det. Funderade ett tag om passpoalen i midjan skulle vara av samma tyg som mössan, men blommönstret framträdde inte rillräckligt tydligt, det såg mer ut som att tyget var skadat.

Konstruktion och toile

Började med att konstruera den tvådelade ärmen. Livets insnitt konstruerades sedan långsgående. Kjolen behövde ingen konstruktion, endast en uträkning, eftersom den består av raka stycken. Konstruerade ficka i söm, infodring och foder.

Klippte ut delarna och sydde ihop livet. Ärmarna på toilen såg bra ut. Kjolen testvek jag på en stor lös tygbit och nålade fast på livet.

Tillverkning av klänningen

Började med att klippa ut livet och ärmarna. Sydde ihop och på dessa med maskin. Fick ta in ärmarna och flytta om dem flera gånger. Hittade tillslut en bra position, men tyget tog stryk. Funderade över hur tyget liksom bubblade sig vid sömmarna. Kom fram till att det berodde på duschessen och inte på mig, men att jag kunde spänna tyget hårt när jag sydde för att minska ner den effekten något. Sydde ihop infodring och foder på maskin. Fällade ärmarna. Tillverkade en snör-fylld passpoal.

Klippte ut kjolens delar och vek och låste vecken på fram- och bakstycke. Sydde ihop kjolen med bred sömsmån och gjorde fickor. Sydde sedan en prickstickning på vänster sida av både kjolen och livet. Fäste därefter passpoalen på kjolen och satte ihop liv och kjol för hand. Sydde en extra gång på maskin för att fästa ordentligt. Sydde sedan en satinsnedslå på maskin och fällde den mot livet för hand. Detta för att täcka sömsmånen på insidan. Skodde (förstärkte) kjolens nederdel med ripstyg och fällade upp. Sydde fast alla hyskor och hakar med knapphålsstyg. Till sist syddes en sidenremsa fast på insidan av vänster sida för att hindra att huden skymtar fram mellan hakorna.

Diskussion

Jag är nöjd med rekonstruktionen av bindmössan. Den ser ut precis som jag ville ha den och sitter bra på huvudet. För mig var det viktigt att ytteryget, sidenet, skulle ge rätt åldriga känsla. Jag hittade en gammal trasig och väldigt skör sidensjal secondhand och bestämde mig för att använda den, tillsammans med ett mellanlägg som förstärkning. Detta gjorde att ytteryget blev tjockare än på originalet, där tyget är tunt och ligger väldigt slätt på mössans kulle.

Eftersom jag valt mellan flera gamla Ovansjö-bindmössor som ägs av min mor, kunde jag jämföra mitt svarta original med dessa och se att t.ex. en i kattun hade mer rynkor på toppen. När jag draperade fram ytterygets mönster med tunt bomullstyg, fick jag precis rätt känsla och utseende som i kattunmössan. Det är bra att ha flera original att jämföra varandra med. *Lika men ändå olika* är parollen. Jag var nu säker på att jag med *rätt* material helt kunde återskapa en Ovansjö-bindmössa.

Det var avgörande för att få mig att känna mig trygg med det stelare ytteryg jag valt. Rynkningen på rekonstruktionens kulle är mer framträdande än på originalets, i och med mellanlägget, men stämmer väl överens med andra Ovansjömössor. Att få använda det över 100 år gamla sidentyget var mer värt än en slät kulle.

När jag visat min rekonstruktion för bekanta förstår en del inte först att det är en rekonstruktion de håller i. Det tycker jag är ett fantastiskt bevis på att jag lyckats bra!

Det har varit roligt och lärorikt att skriva om skarpmössans historia. Det är så spännande med all symbolik som fanns i kläderna förr; de visade civilstatus, vilken dag kyrkokalendern det var, om det var fest eller söndagseftermiddag, var man kom ifrån o.s.v. Det är mycket att ta in när man får allt i en bok på samma gång. Jag kunde känna ”men oj, vad de höll på, krångligt”. Men så tänkte jag ett varv till.

Också vi ”moderna” människor visar mer med vårt uppträdande och våra kläder och accessoarer än vi tror. Vi har vit brudklänning när vi gifter oss, bär vigselring, klär oss i

svart på begravning, har långa naglar om vi inte kroppsarbetar, köper märkeskläder eller fyndar på loppmarknader. Vi är så vana vid de intrycken och den symboliken att vi inte tänker på det. Lika var det för människorna som levde förr med deras vardag också. Det var inte så krångligt. Man var uppvuxen med det.

Boken *Dräkt och kvinnlig slöjd i Ovansjö socken 1750-1850* av Greta Hedlund säger att det i Ovansjö aldrig fanns mössor broderade med enfärgad tråd. I min familjs ägo finns dock en sådan. Det gjorde det klart för mig att alltid ta informationen man får med en nypa salt. Det finns alltid undantag som bekräftar regeln.

Jag har använt mig av vetemjölsklister under rekonstruktionen. Men jag tror att man förr snarare använt råg- eller kornmjöl. Vetemjöl måste ha varit alldeles för exklusivt för att limmas med. Det har ju varit det allra bästa, som åts till högtider som jul.

Tanken med den moderna klänningen var att den skulle passa bra ihop med den högtidliga bindmössan. Det tycker jag att jag lyckats bra med. Känslan blir rätt eftersom materialet stämmer bra överens med varandra och jag jobbat mycket för hand och har hyskor och hakar i klänningens sida.

I historiken tar jag upp stycket, en dekorationsremsa som alltid bärs tillsammans med bindmössan. I bilderna på mig i min egengjorda mössa saknas stycket. Jag tänker tillverka minst ett eget sådant, men det fanns inte tid att göra ett under de fem veckor vi hade på oss med projektet.

Som jag redan talat om i inledningen vill jag kunna bära hatt eller bindmössa utan att jag känner mig utklädd. Det ska jag jobba på nu när jag äntligen har min egen och kan göra flera i olika mönster och yttertåg!

Källförteckning

Skriftliga källor

Arnö Berg, Inga. Hazelius Berg, Gunnel. 1975. *Folkdräkter och bygdedräkter från hela Sverige*. Ica.förlaget.

Eriksson, Lena. Liby, Håkan. 2006. *Gästrikedräkter, bland nattkappor och tvinnskört*. Sandviken,

Hedlund, Greta. 1951. *Dräkt och kvinnlig slöjd i Ovansjö socken 1750-1850*. Gävle, Westlund & Söner boktryckeri AB

Nylén, Anna-Maja. 1971. *Folkdräkter förr och nu*. Femte upplagan. Berlings 1982.

Muntliga källor

Andersson, Barbro. Storvik. Mars 2013

Larsson, Lars-Rune. Storvik Mars 2013

Skogh, Karin. Lem. Mars 2013